

# גניבתו של הבן הסורר והמורה

נעם ישי

## פתיחה

סוגיות הגמרא בפרק שמיני של מסכת סנהדרין מעצבות את דמותו, חטאו ודינו של הבן הסורר והמורה. הגמרא, בעקבות המשנה ומקורות תנאיים נוספים, מחפשת את חטאו של הבן, החמור דיו בכדי שיחייבהו סקילה. חיפוש זה נובע מתוך אי בהירות לשונית ביחס לחטא הבן בפסוקי הפרשה המתארים את מקרה הבסו"מ: "בָּנָנוּ זֶה סוֹרֵר וּמְרָה אֵינָנוּ שִׁמְעַ בְּקִלְנוּ זוּלָל וְסָבָא" – הפסוקים מלמדים כי הבן חוטא כנגד הוריו, אך לא מסבירה באיזה אופן הוא חוטא, וכיצד "זולל וסבא" הינם חטא. יחד עם זאת, נובע החיפוש מתוך רצון לעגן את דין בסו"מ במערכת ההלכתית המוכרת. המשנה והמקורות התנאיים מציגים את חטאו של הבן כמחולק לשני דינים – גניבה מהוריו (אוכל ושתיה / מעות), ואכילת בשר ושתית יין על חשבון הגניבה.

חטא האכילה והשתיה מופיע בפסוקים בצורה כמעט מפורשת: "בָּנָנוּ זֶה סוֹרֵר וּמְרָה אֵינָנוּ שִׁמְעַ בְּקִלְנוּ זוּלָל וְסָבָא". מהמילים "זולל וסבא" לומדים מדרשי ההלכה כי חטאו של הבן נעוץ, לפחות בחלקו – באכילה ושתיה.

בהמשך, המדרשים מצמצמים את דין האכילה והשתיה לאכילת בשר ושתית יין בלבד, אך זהו צמצום שאינו נלמד בהכרח מהשוואת הפסוקים, והמדרשים מודעים לכך ואף מציינים זאת:

אָכַל כָּל מֵאֲכָל וְלֹא אָכַל בְּשָׂר, שֶׁתָּה כָּל מִשְׁקָה וְלֹא שֶׁתָּה יַיִן, אֵינּוּ נֶעְשֶׂה  
בֶּן סוֹרֵר וּמְרָה, עַד שִׁיאֲכַל בְּשָׂר וְיִשְׁתֶּה יַיִן, שֶׁנֶּאֱמַר (דברים כא) זוּלָל

<sup>1</sup> דברים כא, כ.

וְסָבָא. וְאַף עַל פִּי שְׂאִין רְאָיָה לְדָבָר, זְכָר לְדָבָר, שְׂנַאֲמַר (משלי כג) אֵל  
תְּהִי בְּסָבְאֵי יַיִן בְּזִלְלֵי בְּשָׂר לָמוּ: <sup>2</sup>

לעומת דין האכילה והשתיה, אותו דורשים מהמקורות – דין הגניבה של הבסו"מ אינו מפורש בפסוקים כלל, ונראה כי המקורות התנאיים מתייחסים אליו כאל מובן מאליו ועוברים לעסוק בשלבים הבאים של בירור הדין (מהלך הגניבה, ממי גונב, כמה גונב), מבלי לברר מניין הופיע דין הגניבה בהלכות בסו"מ. אנסה לחפש רמזים למקור דין הגניבה.

## “ויסרו אותו” – דין המלקות בבן הסורר

אפשרות להבנת דין הגניבה יכולה להימצא בחיוב הבן במלקות:

בתחילת הסוגיה בבבלי<sup>3</sup> מובאת משנה הדנה בפרמטרים שחייבים לחול על הורי הבן על מנת שיוכלו לקיים בו את דין הבסו"מ, ומתוך כך עוסקת במהלך הדין כלו:

[...]מתריין בו בפני שלשה ומלקין אותו חזר וקלקל נדון בעשרים  
ושלשה ואינו נסקל עד שיהו שם שלשה הראשונים שנאמר בננו זה זהו  
שלקה בפניכם.<sup>4</sup>

מהמשנה עולה כי ישנם שני שלבים לדין הבן – שלב ראשון בפני שלשה דיינים, וכאשר מורשע הבן בשלב זה – מתחייב במלקות, ושלב שני בפני בי"ד של עשרים ושלושה שדנים אותו למיתת סקילה בעבור היותו בן סורר ומורה. חשוב להדגיש כי המשנה אינה מסבירה בעבור איזה עוון נענש הבן בכל אחד מן השלבים, אלא רק מפרטת את סדר הענישה.

לאחר מכן עוסקת הגמרא בדינו של הבן בפני שלשה, שעשויים לחייבו מלקות:

[...]מלקות בבן סורר ומורה היכא כתיבא? כדר' אבהו. דאמר ר' אבהו:  
למדנו ויסרו מויסרו. ויסרו מבן. ובן מבן: והיה אם בן הכות הרשע[...]

הגמרא לומדת כי חיוב המלקות אצל הבן נלמד מן השימוש במילים “ויסרו” ו“ובן” בפרשיית מוציא שם רע, וכן בעניין חיוב מלקות במשפט ריב בין שני אנשים, מילים המופיעות גם בפרשיית בן סורר ומורה. בהתאמה: “וְלָקְחוּ זֶקְנֵי הָעִיר הַהוּא אֶת הָאִישׁ וְיִסְרוּ אֹתוֹ”<sup>5</sup> – “אֵינָנוּ שֹׁמְעֵי בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ וְיִסְרוּ אֹתוֹ”, וכן – “כִּי יִהְיֶה רִיב בֵּין

<sup>2</sup> משנה סנהדרין ח, ב.

<sup>3</sup> סנהדרין עא.

<sup>4</sup> משנה סנהדרין ח, ד.

<sup>5</sup> דברים כב, יח.

אֲנָשִׁים וְנָגְשׁוּ אֶל הַמִּשְׁפָּט וְשִׁפְטוּם וְהִצְדִּיקוּ אֶת הַצְדִּיק וְהִרְשִׁיעוּ אֶת הָרָשָׁע: וְהָיָה אִם בֶּן הַכּוֹת הָרָשָׁע וְהִפִּילוּ הַשִּׁפְט וְהִכְהוּ לְפָנָיו כְּדֵי רִשְׁעָתוֹ בְּמִסְפָּר<sup>6</sup> - "כִּי יִהְיֶה לְאִישׁ בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה".

אציג כעת שתי גישות – גישת הרמב"ם וגישת היד רמ"ה – המנסות למצוא מקור משפטי לחיוב הבן במלקות, ולברר כיצד קשורה הגניבה לדין זה.

### שיטת הרמב"ם

הרמב"ם מתייחס לבן הסורר והמורה בספרו משנה תורה, בהלכות ממרים. הרמב"ם כותב כי המלקות הן עונש על עבירת "בן סורר ומורה" בשלב ראשון. הבן צריך ללקות על מעשיו: על שלא שמע בקול אביו ואמו, על שגנב ואכל, וזוהי ענישתו. בשלב שני – אם חזר וקלקל הבן – ידון בפני עשרים ושלושה ויתחייב סקילה:

כִּיצַד דִּינֵן בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה. מְבִיאִין אוֹתוֹ אָבִיו וְאִמּוֹ תְּחִלָּה לְבֵית דִּין שֶׁל שְׁלֹשָׁה וְאוֹמְרִין לְהֵן בְּנֵנוּ זֶה סוֹרֵר וּמוֹרֵה [...] וְזוֹ הִיא עֲדוּת הָרֵאשׁוֹנָה וּמְלָקִין אוֹתוֹ כְּשֶׁאָר תְּיָבִי מְלָקוֹת [...] חֲזוּר וְגָנַב [...] וְאָכַל [...] מְבִיאִין אוֹתוֹ לְבֵית דִּין שֶׁל שְׁלֹשָׁה וְעֶשְׂרִים [...] וּמְעִידִין עָלָיו שֶׁגָּנַב וְאָכַל [...] וְזוֹ הִיא עֲדוּת אַחְרֹנָה [...] גּוֹמְרִין דֵּינוֹ כְּדֶרֶךְ כָּל הַרוֹגֵי בֵּית דִּין וְסוֹקְלִין אוֹתוֹ.<sup>7</sup>

כדי להבין מהו החטא שעליו נענש הבן ע"פ שיטת הרמב"ם, ומהם יחסי האכילה והגניבה בחטאו – נתבונן בהלכה א' בפרק, שם נלמד מקור אזהרת הבן על חטא האכילה מהפסוק "לא תאכלו על הדם"<sup>8</sup>. אזהרה לאכילה דוקא, ולא גניבה. הרמב"ם מבסס את חטאו של הבן על אכילתו, ולכן גם האזהרה היא על האכילה בלבד: "וְהִיכֵן הִזְהִיר לֹא תֹאכְלוּ עַל הַדָּם לֹא תֹאכְלֵה אֲכִילָה הַמְבִיאָה לַיָּדִי שְׁפִיכוֹת דָּמִים וְזוֹ אֲכִילַת בֶּן סוֹרֵר וּמוֹרֵה שְׂאִינוֹ נִהְרָג אֲלֹא עַל אֲכִילָה מְכַעֶרֶת שְׂאֲכַל"<sup>9</sup>.

בהמשך הפרק הרמב"ם אינו מתייחס לחטא הגניבה כאל דין נוסף בהלכות בסו"מ לצד דין האכילה, אלא מעמיד את מעשה האכילה "המכוערת" של הבן כמקור החיוב הבלעדי של הבן לחיוב ענישתו. הגניבה נזכרת רק כמסופחת אל האכילה:

וּמְבִיאִין שְׁנֵי עֲדִים שֶׁגָּנַב מִשָּׁל אָבִיו וְקָנָה בְּשֵׁר וְיֵין בְּמָה שֶׁגָּנַב וְאָכַל אוֹתָהּ אֲכִילָה הָאֲמוּרָה<sup>10</sup> [...]

<sup>6</sup> דברים כה, א-ב.

<sup>7</sup> משנה תורה, הלכות ממרים פרק ז', הל' ז'.

<sup>8</sup> ויקרא יט, כו.

<sup>9</sup> שם, הל' א.

<sup>10</sup> שם, הל' ז'.

הגניבה מתפקדת כאחד מן המאפיינים של אכילת הבן כאותה אכילה פסולה ואסורה שעליה מתחייב הבן ונענש. הגניבה חשובה מאוד לחיוב הבן את עונשיו, וחטא אכילתו חייב לכלול גניבה, אך הגניבה כאמור איננה נפרדת מהאכילה, אלא מאפיינת אותה ומהווה גורם שמכונן אותה כאכילה "מכוערת", לצד שורת מאפיינים נוספים.

### שיטת היד רמ"ה

שיטת היד רמ"ה בנוגע לחיוב בסו"מ במלקות כפי שהיא מופיעה בספרו על מסכת סנהדרין<sup>11</sup>, מציגה את הגניבה כמקור החיוב הישיר של המלקות. בשיטת הרמב"ם מצאנו כי הוא תולה את חיוב המלקות בחטא האכילה וטוען שהגניבה מהווה רק חלק מחטא זה, וכי זהו החטא שיחייב את בסו"מ בסקילה באם יחזור עליו. לעומתו, סובר היד רמ"ה כי חיוב המלקות עומד דווקא אל מול חטא הגניבה, בשונה מחיוב הסקילה העומד אל מול חטא אכילה שיש בה גניבה, או מכלול של שני חטאים יחד. הגניבה לבדה היא המחייבת את הבן מלקות כאשר גונב ואוכל בפעם הראשונה. שילוב שני האלמנטים – הגניבה והאכילה, הם המייצרים את מכלול ה"בן הסורר והמורה", אבל חיוב המלקות הוא עונש על הגניבה בלבד.

כיוון שהתורה חייבה את הבן הסורר עונש מלקות, והמלקות הן עונש בעקבות חטא הגניבה – יש להסיק כי לפי שיטת היד רמ"ה הבן חייב לגנוב על מנת שיהיה בן סורר ומורה. הגניבה היא חלק בסיסי ועצמאי במכלול חטא בסו"מ, והכרחי על מנת לחייב את הבן הסורר מלקות, ובעצם לפתוח פתח להמשך דינו של הבן.

אם כן, ראינו שתי גישות המייחסות לגניבתו של הבן תפקיד משפטי שונה. כעת ננסה להבין כיצד תופסים חז"ל את מהות מעשה הגניבה של הבן הסורר, זאת ע"י עיון בפרק המשניות, סוגיית הבבלי בסנהדרין פו, סוגיית הירושלמי בסנהדרין ח, הל' ג', וכן פסוקי התורה בשמות כ"א.

<sup>11</sup> יד רמ"ה סנהדרין עא, א ד"ה "מתני' גנב משל אביו"

היד רמ"ה כותב על המשנה בעא ע"א כי בפשטות, מתוך שהמשנה הזכירה רק שלא מתחייב הבן אלא עד שיגנוב משל אביו ויאכל ברשות אחרים – עיקר החיוב של הבן הסורר והמורה הוא על שגנב ואכל. זהו לימוד שאפשר ללמוד מתוך סברה ומתוך מקרא פסוק. מתוך סברה – בסו"מ נידון על שם סופו, ולכן אם גנב וקנה ואכל, ויבוא להימשך אחר גניבתו ולחזור על מעשיו הרעים – יתחייב, ואם לא – לא יתחייב. הגניבה והאכילה הם הפרמטרים שקובעים האם יגיע הבן לידי המשך מעשיו החוטאים או לא. ומהפסוק "ויסרו אותו אביו ואמו" – שהרי לא ענש הכתוב אא"כ הזהיר, והפסוק ממנו נלמדת האזהרה הוא הפסוק הנ"ל – שמחייב את הבן מלקות, ולכן בהכרח האזהרה על עונש המלקות היא אזהרה על איסור הגניבה של הבן. שהרי דבר הלמד מעניינו (זולל וסובא) שלא שומע בקול אביו ובקול אמו (בדברים ששייכים בהם אביו ואמו) – משמע גניבה מהוריו. זוהי סברת היד רמ"ה.

## מהי גניבה? כיצד תופסים חז"ל את מהות הגניבה, וכיצד היא באה לידי ביטוי בדין הבסו"מ?

### בן סורר ומורה שבא במחותרת – עיון במשניות ה'ו'

נקודה משמעותית שיכולה להסביר את תפישת חז"ל בלימודם את הגניבה כחלק חיוני בדין בסו"מ ניתנת ללימוד מהמשנה בסנהדרין פרק ח', משניות ה'ו'.

בתחילת משנה ה', המשנה קובעת כי בסו"מ אינו נידון על חטאיו בהווה, על עצם גניבתו ואכילתו כשלעצמם או על תוצאותיהם הישירות, אלא על מה שיעשה בעתיד – "בן סורר ומורה נדון על שם סופו". זוהי תפיסה המטילה משקל רב על מעשה וחטא בזמן מסוים כמעיד באופן וודאי על ההתרחשות העתידית המוכרחת לבוא, עד כדי קביעה כי חטאי הבן מצדיקים את ענישתו והריגתו. זאת מתוך וודאות כי הוא יגיע לידי "סוף" גרוע יותר, אותו יש למנוע.

גם במשנה הבאה מופיע העיקרון הנ"ל, המעצים את קו המחשבה הזו: "הבא במחותרת נדון על שם סופו..." – לפי דין "הבא במחותרת", גנב שמגיע בלילה, כשאין אפשרות לזהות אותו ולעמוד על טיב כוונותיו – דמו מותר; לבעל הבית אפשרות להורגו ולא להתחייב ענישה על כך, מכיוון שקיים חשש סביר שהגנב ינסה להרוג את בעל הבית. אני סבור כי בעזרת דין "הבא במחותרת" ניתן להבין בצורה טובה יותר את העיקרון "נידון על שם סופו". על פי עיקרון זה, הבא במחותרת הוא אדם בעל פוטנציאל מסוכן בעתיד המידי. הוא עלול להרוג את בעל הבית ממנו הוא גונב, ועל כן ניתנת רשות לבעל הבית להרוג את הגנב הבא במחותרת.

נראה שהבחירה בעריכת המשנה להציב את דין הבא במחותרת בסמיכות לדין בסו"מ, והשימוש שנעשה בעיקרון משפטי המשותף לדין שניהם – מזמנים הצעה של המשנה ללמוד על מהות דין בסו"מ מדין הבא במחותרת: בדומה לבא במחותרת, גם בסו"מ הוא בעל פוטנציאל מסוכן, ועל החברה להישמר ממנו ולמנוע ממנו לפגוע בה, עד כדי היתר או אפילו חיוב להרוג אותו. כמובן שבדין הבא במחותרת הסכנה ברורה, קרובה ומיידית הרבה יותר מאשר אצל בסו"מ, אך סמיכות המשניות בפרק והשימוש באותו נימוק לדין שניהם מציבה אותם על ציר משותף, ומפנה את תשומת ליבנו לדמיון שבניהם.

אם כן, עיקרון "נדון על שם סופו" מציב את הגניבה – הן של הבא במחותרת והן של בסו"מ, כחטא שלא נגמר במעשה יחיד ומקומי, אלא יוביל להימשכות ולהידרדרות עד לאותו "סופו"<sup>12</sup> אליו מנסים בכל האמצעים שלא להגיע. מכאן מובן כי לגניבה יש חלק

<sup>12</sup> אצל הבא במחותרת זהו כמובן רצח בעל הבית, ואצל הבן הסורר, ע"פ ניסוחים שונים:

חשוב וחיוני בדין בסו"מ, והיא איננה רק אירוע לוקאלי בעל השלכות של גניבה "רגילה", אלא מעשה חמור בעל השלכות רחוקות טווח.

אם מניחים כי עיקרון "נדרון על שם סופו" אצל בסו"מ הוא נגזרת של מעשה הגניבה דווקא, כמו שראינו בסוגיית הבא במחתרת – זהו עיקרון חשוב להבנת חומרת מעשה הגניבה והשלכותיה, וניתן להבין מה הניע את חז"ל להעמיד את חיוב בסו"מ על סמך דין זה.

אפשרות נוספת להבנת מהות גניבתו של בסו"מ ע"פ חז"ל, ניתנת ללימוד ממספר הזדמנויות בהן דין בסו"מ עומד לצד דין גונב הנפש, כמו שאראה להלן.

## בן סורר ומורה וגונב נפש

### גישות התלמוד הבבלי:

אחד המקומות הבולטים בהם מועמדים שני המקרים זה לצד זה – מצוי בגמרא בבבלי סנהדרין דף פו – שם דנה הגמרא בסוגיית עדי נפש שהוזמו. נראה את התפיסות השונות של מהות הגניבה, כפי שעולות מהסוגיה.

הגמרא מביאה את מחלוקת חזקיה ור' יוחנן לגבי דינם של עדי גניבת ומכירת נפש שהוזמו. במקרה זה ישנן שתי כיתות עדים המרכיבות שתי עדויות על הנאשם, שיחדיו, אם ימצאו נכונות – יחייבו את הנאשם מוות; עדות על שגנב נפש, ועדות על שמכר אותה. המחלוקת בין התנאים היא האם נהרגים העדים במקרה שיימצאו זוממים: ר' יוחנן סובר שכן, כיוון שזממו להרוג את הנאשם, ולעומתו חזקיה טוען כי מכיוון שכל עדות לבדה אינה מחייבת את הנאשם מיתה, אלא רק בצירוף שתי העדויות – לא יתחייבו העדים הזוממים מיתה.

---

מדרש תנאים לדברים כא':

[...] בן סורר ומורה ידון על שם סופו שגלוי וידוע לפני מי שאמר והיה העולם שסוף זה עתיד לגמר את כל נכסי אביו והוא חוזר ומבקש ולא [...] ויוצא ומפקח על הדרכים ומאבד נפשות הרבה אמרה תורה מוטב שתאבד נפש אחת ואל יאבדו נפשות הרבה [...] אמר ר' יוסי הגלילי [...] בן סורר ומורה שסוף מגמר נכסי אביו ומבקש למודו ואינו מוצא ויוצא לפרשת דרכים ומלסטים את הבריות

ספרי דברים יח':

וסופו להמיתו מיתה משונה שנאמר כי יהיה באיש חטא משפט מות והומת [...] א"ר יוסי [...] אלא הגיעה תורה לסוף ענינו של זה ואמרה זה ימות זכאי ואל ימות חייב [...] תלמוד ירושלמי מסכת סנהדרין פרק ח דף כו טור ב /ה"ב צפה הקב"ה שסוף זה עתיד לגמר נכסי אביו ואת נכסי אמו וישוב לו בפרשת דרכים ומקפח את הבריות והורג את הנפשות וסופו לשכח את תלמודו [...]

בתהליך בירור צדדי המחלוקת קובעת הגמרא: "מודה חזקיה בעדים אחרונים של בסו"מ שהוזמו שנהרגים[...]" . עדים אחרונים הם כת העדים המעידים על הבן בפעם האחרונה, הפעם בבית דין של עשרים ושלשה, על חטאי הגניבה והאכילה שעליהם עבר הבן – והם העדים שמתוקף עדותם בית הדין מחייבים אותו בדין מיתה. הגמרא כותבת כי חזקיה, על אף שסובר שעדי גניבה ומכירה של גונב נפש שהוזמו אינם נהרגים, מסכים עם ר' יוחנן לעניין העדים האחרונים של בסו"מ – וסובר שאם הוזמו – נהרגים. קביעה זו של הגמרא מציבה את דיני גונב הנפש ובסו"מ על ציר משפטי דומה; הגמרא מניחה שהמחלוקת בעניין דין עדים זוממי גונב נפש דומה לדין עדים זוממי בן סורר ומורה. זאת מכיוון שהמצב המשפטי בשני המקרים דומה מאוד – שתי כיתות עדים, שמעידות כל אחת על מעשה שונה שעשה אותו אדם, ויחדיו מצטרפות ומחייבות את הנאשם בעונש מיתה. יש להדגיש כי המקרים אינם זהים לחלוטין, מכיוון שאצל בסו"מ שתי כיתות העדים מעידות את אותה עדות (על שגנב ואכל) בשתי הזדמנויות שונות, בשונה מעדי גניבה ומכירה שמעידים על שני דברים שונים, המצטרפים לכלל "גונב נפש". אמנם, כאמור, אצל בסו"מ אין מחלוקת לגבי דין העדים האחרונים, וחזקיה מודה לדעת ר' יוחנן (מכיוון שעדים ראשונים של בסו"מ מחייבים לבדם את הנאשם בעונש מלקות, ואילו העדים האחרונים מחייבים אותו מיתה, ולפיכך ייהרגו אם ימצאו זוממים), אבל עצם השוואת הגמרא בין שני המקרים, והלימוד מדין אחד לשני – מציבים אותם כדינים דומים בעלי בסיס משותף.

כיצד תופשים חזקיה ור' יוחנן את תפקיד הגניבה? חזקיה סובר כי הגניבה מחייבת את גונב הנפש מלקות בלבד. זוהי עבירה נפרדת, וכמו כל גנב אחר – נענש ענישה נפרדת. אם נקביל זאת לדין בסו"מ – חטא הגניבה של בסו"מ גורר ענישה נפרדת בחיוב מלקות. אמנם, עונש המלקות אצל בסו"מ מהווה שלב הכרחי על מנת לחייבו סקילה, אך העדים האחרונים הם האחראים הבלעדיים על הריגת הבן, ולכן שלב הגניבה מנותק מדין בסו"מ כולו – שנעוץ בשלב העדות השניה.

לעומת זאת, ר' יוחנן סובר שעדותם של עדי הגניבה אצל גונב הנפש אינה נפרדת כלל ועיקר מעדות מכירת הנפש, והם אינם מתחייבים מלקות, מכיוון שהגניבה היא "אתחלתא דמכירה" – כלומר, הגניבה היא ראשיתו של דין גונב הנפש, שעונשו בהריגה לאחר שמורשע בפני ב"ד של עשרים ושלשה. העונש על הגניבה אינו נפרד מהעונש על הדין כולו, ולכן לא ניתן לחייב את העדים הזוממים מלקות על פיו, אלא ייענשו בהריגה בצירוף עדות המכירה<sup>13</sup>. אך בנוגע לעדים ראשונים בדין בסו"מ – "[...] ומודה רבי יוחנן

<sup>13</sup> עבירה כזו מכונה בפי הגמרא עבירה שאזהרתה היא "לאו שניתן למיתת ב"ד": ר' יוחנן כיון דאמר נהרגין הוה ליה לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד וכל לאו שניתן לאזהרת מיתת ב"ד אין לוקין עליו" (בבלי סנהדרין פו ע"ב). מכיוון שבסופו של הדין העדים הזוממים נהרגין – ואין עונשין א"כ מזהירים, ואזהרת העדים הזוממים יכולה לחייב רק עונש אחד – הריגתם – אינם יכולים להתחייב מלקות בנוסף.

בעדים הראשונים של בן סורר ומורה שהוזמו שאין נהרגין מתוך שיכולין לומר להלקותו באנו".

ר' יוחנן, בדומה לחזקיה, מחייב גם הוא את העדים הראשונים של בסו"מ במלקות, מכיוון שיכולים העדים הראשונים לטעון שכל עדותם באה על מנת לחייבו במלקות, ללא כוונה לחייב מיתה. לעומת זאת, בעדי גניבת נפש סובר ר' יוחנן שכיוון שאינם יכולים לטעון שבאו רק לחייבו במלקות – יתחייבו בהריגה.

בהמשך הסוגיה, אביי משנה את מחלוקת חזקיה ור' יוחנן בדין עדים זוממים אצל בסו"מ, ומסביר אותה אחרת מכפי שהוצגה במקרים עד כה (שתי כיתות עדים, שכל אחת מהן מעידות על בסו"מ כי גנב ואכל). במקום זאת, אביי מעמיד את המחלוקת במקרה אחר – שתי כיתות, המעידות כל אחת עדות שונה על בסו"מ – כיתה שמעידה על גניבתו וכיתה שמעידה על אכילתו, ועדות שתי הכיתות יחד תחייבו הריגה.

כאשר מעמידים אפשרות זו<sup>14</sup> – נמצא כי מחלוקת חזקיה ור' יוחנן בנוגע לגניבת נפש מתאימה גם למחלוקתם אצל בסו"מ: ר' יוחנן מבטל ענישה על הגניבה אצל בסו"מ כשהיא עומדת לבדה. הגניבה לא מחייבת את בסו"מ מלקות, אלא הריגה בלבד, בצירוף העדות על האכילה. לכן אם נמצאו העדים זוממים – יתחייבו הריגה. ואילו חזקיה סובר כי עדי הגניבה לבדם אינם יכולים לחייב את בסו"מ הריגה, וכן עדי האכילה אינם יכולים לחייבו הריגה לבדם גם כן – לכן לא יתחייבו הריגה על זממתם.

לפי העמדה זו של אביי את המחלוקת – מחלוקת חזקיה ור' יוחנן בעניין גונב הנפש זהה למחלוקתם בעניין בסו"מ, וממילא ניתן להסיק כי אלו מקרים דומים מאוד שניתן ללמוד מהם האחד מהשני, ולהניח כי עצם העבירה שהם עוברים והעונש שהם נענשים שזורים זה בזה וקשורים האחד בשני.

חכמי התלמוד מצאו ענין רב בעיסוק משותף בשני הדינים, מעבר לדמיון המשפטי הפרקטי ביניהם. על פי העמדות העולות בסוגיה, ניתן להתייחס לגניבה אצל הבן הסורר והמורה כדעת ר' יוחנן מצד אחד: הגניבה שזורה באכילה ואינה עומדת בפני עצמה – חטא הבן הסורר והמורה נעוץ בשילוב ביניהם; או כדעת חזקיה מצד שני: הגניבה של בסו"מ היא עצמאית ומשמעותית כשלעצמה, עד כדי בעלות תוקף של חיוב עונשין. הסוגיה מצביעה על הדמיון הרב שיש בין גניבת הנפש לגניבת הבן הסורר והמורה, והעמדתו של אביי את המחלוקת בסוגיה אף מציעה לזהות את שני המקרים כזהים מבחינה משפטית. הדמיון בין המקרים מזמין אותנו כלומדים לעמוד על הקשרים הרעיוניים העומדים בבסיס השוואה זו, ובסוף המאמר אף אנסה להציע אפשרות לקשר כגון זה.

<sup>14</sup> אליבא דרש"י שם, ד"ה "ושנים אומרים בפנינו אכל".



מקור נוסף המתייחס לקשר בין הבסו"מ ובין גונב הנפש נמצא בסוגיה בירושלמי<sup>15</sup>, שם מתייחסת הסוגיה לשני סוגי הגניבות המופיעות בפסוקי התורה – גניבת ממון וגניבת נפש.

#### גישת התלמוד הירושלמי:

הירושלמי מציג את האזהרות מהפסוקים לאיסור הגניבה: אזהרה ראשונה לגניבה מופיעה בציווי "לא תגנוב" בפסוקי עשרת הדיברות<sup>16</sup>, (שהמפרשים וחז"ל פירשו כגניבת נפש), ואזהרה שניה<sup>17</sup> – באיסור "לא תגנובו" שבפרשת קדושים<sup>18</sup>.

מלימוד זה של האזהרות ננסה לדייק את גישת התלמוד הירושלמי לגבי דיני הגניבה בכללם, ומתוך מיקומו של הלימוד בתוך ההקשר – לימוד ממשנה ג' בפרק בן סורר ומורה, המתייחסת לגניבת הבן מהוריו - את גישתו של הירושלמי לגניבת בסו"מ.

ככלל, נראה כי הירושלמי מחלק את סוגי הגניבות לשניים: גניבת ממון (לסוגיה), וגניבת נפש. לכל אחת מהגניבות אזהרה מפסוק אחר, ומתוך שאזהרתן שונה גם עונשן שונה, ובעצם נראה כי אין קשר רב בין הגניבות כמושג כולל של "גניבה", לא ברמת החטא ולא ברמת העונש.

אך מתוך בחירתו של הירושלמי לדרוש את אזהרת הגניבות דווקא אגב העיסוק במשנה הדנה בגניבתו של בסו"מ – ניתן להסיק כי ישנו קשר הדוק בין שני סוגי הגניבות, הצומח דווקא מן השם "גניבה" המופיע בשני המקרים. אמנם, גניבת הבן הסורר היא גניבת ממון – לקיחת הרכוש מהוריו (אוכל/ממון) ללא רשות, אך גם מאופיינת, כפי שנראה על פי הסוגיה בירושלמי – בגניבת נפש.

### **פסוקי פרשת משפטים**

על מנת להבין באיזה אופן גניבת הבסו"מ מהוריו היא גם גניבת נפש ולא רק גניבת ממון, נתבונן בפסוקי התורה:

---

<sup>15</sup> סנהדרין פרק ח' הלכה ג'.

<sup>16</sup> שמות כ.

<sup>17</sup> באזהרת הגניבה השניה מוסיף הירושלמי בהמשך הסוגיה את דרשת הברייתא, לפיה לשון הרבים "לא תגנובו" בויקרא באה לרבות סוגים נוספים של גניבה, חוץ מגניבת ממון – כגון גניבה על מנת למקט (לצער / להכעיס, ולא בשביל הממון), או כדוגמת אדם שרוצה לתת לחבירו מתנה אבל הוא יודע שחבירו לא יסכים לקבלה, לכן גונב ממנו, על מנת שיתחייב תשלומי כפל או ארבעה וחמישה וכך יוכל לתת לחבירו כסף שאחרת לא היה לוקח ממנו.

<sup>18</sup> ויקרא יט.

**וּמִקְהָ אָבִיו וְאָמוּ מוֹת יוֹמָת: וְגִנֵּב אִישׁ וּמְקַרְוֹ וְנִמְצָא בְּיָדוֹ מוֹת יוֹמָת: וּמְקַלֵּל אָבִיו וְאָמוּ**  
 מוֹת יוֹמָת:<sup>19</sup>

דין גונב הנפש ומוכרה נמצא בתוֹךְ בין שני דינים המתייחסים לְבֵן שפושע נגד הוריו שסופם הריגת הבן<sup>20</sup>. התורה בוחרת להציג את גונב הנפש בתוֹךְ הקשר ברור של הלכות בן הפוגע בהוריו.

על רצף פסוקים זה עמדו מפרשים רבים, והציעו כיוונים שונים של הסברים לדבר: פירוש רס"ג<sup>21</sup>, פירושו של דון יצחק אברבנאל<sup>22</sup> (שמציע כי הפסוקים מציגים אפשרויות לחטאיו של בן סורר ומורה), רבינו בחיי<sup>23</sup>, פירוש ריב"א<sup>24</sup> על התורה, ופירוש בעל ה"הדר זקנים<sup>25</sup>, וכן הצעה כי דין גונב הנפש בא לחלק בין דין המכה אביו ואמו – שדינו חנק כדין גונב הנפש, לבין דין המקלל אביו ואמו שדינו סקילה<sup>26</sup>.

אך ברצוני להציע רעיון שונה מעט ממה שמצאתי אצל הפרשנים:

התורה מציגה את גונב הנפש כעומד בשורה אחת עם מקרים בהם הבן פושע נגד הוריו, ונראה שהיה אפשר לנסח מדרש הלכה חדש הדורש את רצף הפסוקים בצורה שממנה

<sup>19</sup> שמות כ"א, טו-יז.

<sup>20</sup> ע"פ חז"ל: גונב נפש ומכה אביו ואמו - מיתת בי"ד בחנק. והמקלל – בסקילה.

<sup>21</sup> מדבר על שכיחות גניבות נפש דווקא של ילדים צעירים שגדלים בריחוק וללא היכרות עם הוריהם, ועלולים להגיע לידי הכאה וקללה של הוריהם מכיוון שאינם מכירים אותם – והאחריות על מעשיהם נופלת על אותו גנב שהביא אותם למצב זה. האבן עזרא (אבן עזרא על שמות כא, טז) מביא בשם רס"ג פירוש זה, וגם הברטנורא (ברטנורא על התורה, שמות כא, טז) מזכיר את רס"ג בשם רמב"ן.

<sup>22</sup> מציע אפשרות שהפסוקים הללו קשורים לחטאי הבן הסורר והמורה, ואולי אחד מפשעיו של הבן הוא גניבה של אחיו הצעיר ומכירה שלו – כמו מכירתו של יוסף ע"י אחיו, וכתבת דין גונב הנפש בהקשר הפשעים של ילד אל מול הוריו מלמד שמעבר לאיסור לכל אחד לגנוב נפש ולמוכרה, ישנה הדגשה על ההשלכות הנגרמות להורי הגנב והגנב, שבנם הגנב עובר על כיבוד הורים וגם על לא תרצח כי גניבת הבן הקטן להורים שקשורים אליו בנפשם חמורה יותר מרציחתם. אברבנאל על התורה, שמות כא, טז.

<sup>23</sup> כותב כי דין גונב נפש נכתב דווקא כאן כדי ללמד על חומרת האיסור שיש בו – כמו מכה ומקלל הוריו. חומרת החטא גדולה כ"כ – שנענשו עליו אחי יוסף בעשרת הרוגי מלכות. רבנו בחיי, שמות כ"א, ט"ז.

<sup>24</sup> הפסוקים הנ"ל הם רשימת חטאים המסודרים מהחמור לקל. או – רעיון של השתלשלות הרעות: מכה חבירו ואח"כ הכה אביו והתחייב מיתת בי"ד וברח וגנב נפש כי לא היתה לו אומנות להתפרנס, ולימים יבוא הבן הנגנב ויקלל את הוריו כי לא יכיר אותם, או שהגנב עצמו כאשר יתפסוהו ויביאו אותו להריגתו בבי"ד יקלל את הוריו. ריב"א על התורה, שמות כ"א, טז.

<sup>25</sup> הפסוקים מסודרים בצורת לימוד של "לא זו אף זו" (האדם מתחייב בחטאו בכל אחד מהמקרים, למרות שהמעשה מתחסר. מתחייב אם מכה איש ומת, וגם אם רק הכה – כמו מכה אביו, וגם אם לא מכה, אלא רק גונב נפש, וכן על זו הדרך). הצעה נוספת – אדם מכה את הוריו ומתחייב מיתת בי"ד, ובורח וגונב נפש על מנת להתפרנס ודנו אותו למיתת בי"ד, ואז מקלל את הוריו על שילדוהו. הדר זקנים על התורה שמות פרשת משפטים פרק כא פסוק טז.

<sup>26</sup> מובא אצל הברטנורא המוזכר לעיל בהערה 21, וכן אצל הדעת זקנים (דעת זקנים על שמות כ"א, טז), הטור הארוך (הטור הארוך, שמות כ"א, טז), ריב"א בהערה 24, הדר זקנים בהערה 25.

ישתמע כי בן סורר ומורה הוא בן אשר גונב מהוריו. כך למשל אפשר לדרוש: 'מדוע ניתן הפסוק 'גונב נפש וכו' ' בתוך הלכות בן הפוגע בהוריו? תלמוד לומר "וגונב איש" – זה בן סורר מורה הגונב מאביו ומאמו'.

מתוך קריאה הדורשת בצורה זו את הפסוקים אפשר להציע כי הגמרא בסנהדרין, וכן הירושלמי, ואולי אפילו המשנה והמדרשים – מניחים כי ישנה הקבלה של דין בסו"מ לדין גונב נפש, ומסיקים מכך על חומרת הגניבה של בן מהוריו. זהו הרעיון שמוביל בסופו של דבר לקביעתם כי על מנת שבן סורר ומורה ייקרא בשם זה ויתבצע בו מהלך דינו ועונשיו – הוא חייב לגנוב מאביו ואמו.

הבסו"מ הוא גנב נפש, אך לא במובן הרגיל; הבסו"מ גונב את נפש הוריו. הוא עושה זאת ע"י ביזוי הוריו וסמכותם, וכתוצאה מכך מפרק את התא המשפחתי, את מוסד ההיררכיה המשפחתית, את הערך המשפחתי שמונח בתשתית דרך החיים שאנו למדים מהתורה. לכן הוא גונב נפש – הוא משתמש באלימות ובגניבה ע"מ להחיל סדר שונה שחורג מהנורמות, מהסדרים המקובלים והנהוגים ומדרך התורה.

גונב הנפש מנכס לעצמו בעלות על אדם אחר וסוחר בו. הבן הסורר והמורה גונב מהוריו ועושה ברכושם כרצונו. ניתן להציע כי דווקא גניבה מההורים – גניבת רכוש שהוא והחברה מזהים עם הוריו – מקביל ואף זהה לגונב הנפש. זוהי גניבה שאיננה מסתכמת ברמת הרכוש, אלא – "אֵינְנוּ שְׁמַעַ בְּקוֹל אָבִיו וּבְקוֹל אִמּוֹ": הבן מפר את הסדר הנוהג, סדר בו לאביו יש מקום של כבוד – הוא בעל הממון והשליטה, הוא ראש המשפחה ונושא את האחריות עליה, ומשתמש בגניבה על מנת לערער את היסודות העמוקים ביותר של סדר זה, המיוצג בדרכי הבעלות הנהוגה ע"פ חוקי התורה.

בעצם מהות החטא של בסו"מ, המורכב על פני השטח מגניבה ואכילה, רכיבים שכשלעצמם אינם קיצוניים ובמקרה של האכילה, לרוב אף איננה נחשבת כלל חטא – נעוץ ביזוי וזלזול עמוק בסמכותם של ההורים, וערעור ההגדרות הבסיסיות המכוננות את החברה שהתורה יוצרת. הגניבה היא הגורם העיקרי המייצר אלמנטים אלו בחטא; האכילה מתפקדת רק בשלב השני – שלב בחטא שהוא אישי יותר, ועוסק בצדדים מוסתרים ועמוקים יותר המצויים באדם (האכילה היא אולי הגורם שמניע את הבן לחזור ולשנות את מעשיו, ויש לדון בכך ולחלוק על כך רבות, אבל לא כאן המקום). אך כאמור, בשלב הראשון – הבן הסורר והמורה גונב מהוריו. הוא גונב את הוריו. הוא פורץ גדר ויוצא אל מחוץ לתחום המוכר, מחוץ לתחום שהתורה מכילה, מחוץ לתחום ה"לגיטימיות" של המרד. זו הסיבה שחטאו חמור כל כך, וזו הסיבה שהתורה קבעה כי הוא נידון ולוקה, ולבסוף גם נסקל. התורה לא מוכנה לתת מקום לפריצה חמורה כל כך במערכת שהיא מייצרת. ע"י הגניבה מייצר הבסו"מ שניות למערכת ההלכתית ולאמצעים שהיא מיישמת. הוא מבטל את האמצעים האלה: גניבה רגילה בהקשר ההלכתי הסטנדרטי גוררת ענישה שאינה תואמת את כוונותיו של הבן, ולא תהווה שום התמודדות

עם ההשלכות שהגניבה של הבן תגרומנה. לכן ההתמודדות עם בסו"מ אינה מצויה בתוך המערכת ה"רגילה" של ההלכה, אלא נמצאת במסלול אחר שבו גניבה גוררת ענישה חמורה הרבה יותר. הגניבה היא המפתח לסופו של הבן הממתין מעבר לפינה. היא המוציאה אותו אל מחוץ לסדר ולגבולות המוכרים, והיא המובילה לסקילתו. שורש חטאו של הבן הוא הגניבה מהוריו, המשמשת סמל לגניבה חמורה הרבה יותר – גניבה חמורה כגניבת נפש, ולכן גניבתו של הבן הסורר והמורה היא המחילה עליו את שם "בן סורר ומורה".

לסיום, על מנת להמחיש את חומרת מעשה הגניבה בעולמם של חז"ל, אציג ואסביר את דרשת הבבלי בבבא קמא<sup>27</sup>. הסוגיה דורשת את הפסוק מאיוב "כי מה תקות חנף כי יבצע כי ישל אלוה נפשו"<sup>28</sup> – ממנו מבינים כי ע"י הגזל הקב"ה מאבד את נפש האדם. רב הונא ורב חסדא נחלקים בשאלת זהות הנפש שהקב"ה מאבד – האם מדובר באבידת נפש הגזול או נפש הנגזל, וסומכים את האפשרויות על פסוקים: "כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח"<sup>29</sup>, ממנו מובן כי הנגזל הוא המאבד את נפשו, אל מול "אל תגזול דל כי דל הוא ואל תדכא עני בשער כי ה' יריב ריבם וקבע את קובעיהם נפש"<sup>30</sup> – נפש הגזול היא הנאבדת. לאחר הדיון מסיימת הסוגיה בדבריו של ר' יוחנן:

אמר ר' יוחנן כל הגזול את חבריו שוה פרוטה כאילו נוטל נשמתו ממנו שנאמר "כן ארחות כל בוצע בצע את נפש בעליו יקח".

<sup>27</sup> קיט ע"א.

<sup>28</sup> איוב כז-ח.

<sup>29</sup> משלי א-יט.

<sup>30</sup> משלי כב-כב.